

УДК 378.015.31:17.022.1:3988

ОСТАПЧУК Л.О.  
ВДПУ ім. М. Коцюбинського, м.Вінниця

## УКРАЇНСЬКИЙ ПІСЕННИЙ ФОЛЬКЛОР ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

### *Анотація*

*Стаття присвячена проблемі духовно-морального виховання на основі створеної впродовж тисячоліть багатьма поколіннями цілісної системи етнічних цінностей, характеризується український пісенний фольклор (колискові, думи, історичні пісні), як потужний виховний засіб, що містить в собі повний комплекс загальнолюдських, національних, громадських та сімейних цінностей, стверджується думка, що усвідомлення особистістю внеску нації у світову скарбницю виховує почуття національної гідності, самодостатності, патріотизму.*

**Ключові слова:** *духовно-моральне виховання, загальнолюдські, національні, сімейні, громадські цінності, фольклор, колискова, дума, історичні пісні, етнопедagogіка.*

### *Аннотация*

*Статья посвящена проблеме духовно-морального воспитания на основании, созданной многими поколениями целостной системы этнических ценностей, характеризуется украинский песенный фольклор (колыбельные, думы, исторические песни), как мощное средство воспитания, содержащее в себе полный комплекс общечеловеческих, национальных, гражданских и семейных ценностей, утверждается мысль, что осознание личностью вклада нации в мировую сокровищницу воспитывает чувство национального достоинства и патриотизма.*

**Ключевые слова:** *духовно-моральное воспитание, общечеловеческие, национальные, семейные ценности, фольклор, колыбельная, дума, историческая песня.*

### **Annotation**

*The article is dedicated to the problem of spiritual and moral education based on the integrated system of ethnic values that have been established by many generations over the thousands of years; Ukrainian folk songs (lullabies, 'duma', historical songs) as a powerful educational tool that has a full range of universal, national, social and family values are characterized in the article; the idea that understanding by an individual of a national contribution to the world treasure brings up sense of national dignity, self-reliance and patriotism is being affirmed.*

**Key words:** *moral and spiritual education; universal, national, family and social values; folklore; lullaby; duma; historical song; ethno-pedagogics.*

Мета статті – представити український пісенний фольклор, як невичерпне джерело формування духовно-моральних якостей особистості, довести актуальність та ефективність виховних засобів народної педагогіки та спонукати педагогів до ширшого використання культурних здобутків народу в навчально-виховному процесі.

Ще в епоху романтизму мову та пісню вважали найвизначнішим здобутком та першоелементом нації. Душа народу в його пісні, яка відіграє не тільки розважальну а й виховану роль. Про вагоме місце і значення народної музичної культури у вихованні гармонійно розвинутої, високодуховної особистості говорили багато відомих композиторів, літераторів та педагогів. Серед них Е.Жак-Далькроз, К.Орф, З.Кодай, Г.Сковорода, К.Ушинський, П.Куліш, Г. Хоткевич, М.Лисенко, К.Стеценко, Я.Степовий, В.Верховинець, Г.Ващенко, Г.Довженко, Г.Нудьга, А.Іваницький. Всі вони відзначали, що методи та форми народної педагогіки, духовно-моральні цінності та ідеали, що несуть в собі фольклорні зразки є якісною, вивіреною першоосновою виховного процесу.

Нині наше суспільство перебуває на стадії активного прояву патріотичних почуттів, сплеску інтересу до всього національного, нового ставлення до історії, культури, релігії народних традицій та звичаїв. Серед виховних напрямків сьогодні найбільш злободенним є національно-патріотичне, як таке, що відповідає нагальним питанням і викликам сучасності та є стрижневим підґрунтям для формування патріотичної свідомості сучасних та прийдешніх поколінь, як базової якості особистості. І хоч Україна має древню та величну історію, культуру, досвід державницького життя, які виступають потужним джерелом виховання, до сьогодні через різні вектори розвитку держави, часто не проукраїнські, наша освіта не мала позитивного досвіду виховання патріотизму, що стало одною із причин прямої за-

грози денационалізації, втрати державної незалежності, потрапляння у сферу впливу іншої держави результатом чого і стали можливими трагічні події в східних регіонах та Криму.

Однією із основних складових національно-патріотичного виховання є - формування духовно-моральних якостей особистості. Це прищеплення і розвиток моральних почуттів, переконань і потреб поводити себе згідно з моральними нормами, прийнятими в суспільстві, виховання патріотизму, свідомої дисципліни та організованості, громадської та соціальної відповідальності, непримиренності до аморальних вчинків людей, до порушення правил, і норм моральної поведінки.

Загальну концепцію духовно-морального виховання слід розуміти як систему цінностей: загальнолюдських (любов, справедливість, правдивість, чесність, гідність, краса...), національних (патріотизм, почуття національної гідності та самодостатності, історична пам'ять, історична правда...), сімейних (родинні стосунки, подружня вірність, піклування про дітей, пам'ять про предків...), громадських (права і свободи, обов'язки перед громадою, повага до традицій, законів...).

Духовно-моральне виховання має будуватися на ґрунті національної історії, культури, традиції, звичаю, створеної впродовж тисячоліть багатьма поколіннями цілісної системи етнічних цінностей, тобто відповідати принципу національної спрямованості. Однак, враховуючи активні процеси глобалізації, заради можливості інтегруватися в світовий простір та забезпечення спроможності особистістю сприймати українську культуру як невід'ємну складову культури загальнолюдської важливо дотримуватися принципу полікультурності, що передбачає формування відкритості, толерантності, вміння диференціювати спільне і відмінне в культурах інших народів.

Виховання підрастаючого покоління на історичному досвіді своїх предків, їхній багатовіковій спадщині – загальнодоступний, раціональний і правильний метод формування особистості. Він є стрижнем національно-патріотичного виховання дітей та молоді, що передбачає набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань народу, формування розвинутої духовності,

фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури. Цій меті слугує, поряд із впровадженням нових форм і методів впливу на формування особистості, вивчення, переосмислення і широке використання потенціалу етнопедагогіки, що завжди була невід'ємною частиною життя і побуту народу.

Фольклор – це форма суспільної свідомості, яка зародилася в надрах первісного суспільства, розвивалася впродовж багатьох тисячоліть і побутує й тепер. В ньому акумулювалися і закріпилися етнічна свідомість, історична пам'ять, соціо-нормативні стереотипи, традиції, символи і т. д. Через фольклор від покоління до покоління передавалися світоглядні уявлення, духовно-моральні, етичні, естетичні, правові, релігійні погляди.

В українській народній пісенній творчості, яка є вагомою і надзвичайно популярною донині частиною музичного фольклору, сконцентрований широкий діапазон виявів духовності української нації. З давніх давен вона не просто розважала, задовольняла потребу естетичного самовираження, а впливала на суспільну думку, на художньо-емоційному рівні формувала систему цінностей, ідеали, норму поведінки, життєві цілі та духовні орієнтири громадськості. Позитивний герой народної пісні – це завжди добропорядна, роботяща, любляча, вірна, чесна, невідкупна, справедлива, патріотично налаштована, мужня людина, яка відчуває себе членом громади, рахується з її правилами і думкою. Народ висміює зраду, лінь, пияцтво, легковажність, корисливість чвари, розбрат. Невідворотність перемоги добра над злом, світла над темрявою постає у фольклорному творі як віра людини у вищу справедливість. Фольклорні образи, ідеї, символи, відображені в них моральні устої відіграють величезну роль у пробудженні і формуванні національної свідомості і самосвідомості.

Духовно-моральний розвиток особистості – процес, який починається з раннього дитинства і триває протягом усього її свідомого життя. Це знаходить своє відображення і в українському пісенному фольклорі. Михайло Стельмах у вступному слові до збірки «Народні перлини» писав: «...наша пісня супроводить лю-

дей-трудівників – своїх творців і хранителів – протягом усього їхнього віку, від колиски до могили, бо нема такої значної події в житті народу, нема такого людського почуття, яке б не озвалося в українській пісні чи ніжністю струни, чи рокотом грому». (4, 215)

Першою сходинкою у системі народного виховання є дитячий фольклор та фольклор для дітей. Численні колискові та дитячі пісні, забавлянки, утішки, чучі-калки, лічилки, казки, ігри, що супроводжуються співом, хороводи відкривають перед дитиною розмаїття навколишнього світу, просто і невимушено вирішують складні педагогічні завдання.

Особливе місце в дитячому фольклорі займає колискова пісня. Це часто, хоч і проста, однак вишукана мелодія, що поєднується з колоритним високохудожнім поетичним змістом. Про її мистецьку цінність свідчить той факт, що музичні теми колисанок лягали в основу музичних творів багатьох відомих композиторів. (Дж.Гершвіна, О.Кошиця, М.Леонтовича, М.Скорика, А.Авдієвського). Колискові пісні – перші музичні твори на віку людини, початок проникнення малечі в світ мистецтва. Цей, ще не усвідомлений дитиною, процес є важливим виховним елементом, відправним пунктом не тільки естетичного, а й загального розвитку та пізнання дитиною навколишнього світу. Поєднання мистецького і пізнавального значення дитячої пісенності настільки органічне, що важко відділити одне від другого. Поступово, краплина за краплиною, через пісню, як і через інші жанри дитячої творчості, вбирається та запам'ятовується все коло образності, конкретні засоби мистецького уособлення тих чи інших відтінків, почуттів, думок. Колискова пісня активізує почуття дитини і сприяє формуванню її свідомості. Та найважливішим є те, що через колисанку на емоційному рівні дитина пізнає такі поняття, як любов, доброта, ніжність, краса, турбота, мамина ласка та ін., які є першоосновою міжособистісних стосунків, як в сім'ї, так і в суспільстві. Вчені стверджують, що перші враження міцно закарбовуються у рефлексивних зв'язках кори півкуль головного мозку і залишаються в свідомості особистості на все життя. Через багато років, в зрілому віці людина може не пригадати в деталях ту чи іншу колискову,

однак мелодичні звороти, інтонації, образи, знайомі з перших днів життя, обов'язково будуть викликати хвилю позитивних емоцій, бо асоціюватимуться в підсвідомості з дитинством, материнською піснею, родиною, краєм, де народився і виріс. Так колисанка перетворюється в національний код, зашифрований в звуковому художньому образі і стає першим кроком в вихованні загальнолюдських духовно-моральних якостей особистості, могутнім засобом формування національної психології, патріотизму і гуманізму.

Величезною силою впливу на людину наділені українські думи та історичні пісні. Вони підносять наш народ до вершин цивілізації і визначають заслуги перед людством. Козацтво було дисциплінованою організацією самого українського народу, унікальною формою його самоорганізації і самозахисту на засадах стародавнього звичаю. Запорізька Січ і нині залишається символом свободи, демократії, незалежності, людської і національної гідності. Високий рівень шляхетності, моральності, духовності, доблесті і звитяги, готовність пожертвувати життям, але не поступитися ворогові, не зрадити віру християнську, ідею визволення рідного краю, своїй побратимів, знання і дотримання національних звичаїв і традицій – ось чесноти, якими наділені козаки в піснях.

Ідеальний образ для наслідування, сформований самим народом впродовж багатовікової боротьби за волю і незалежність, виступає ефективним способом культивування в душах підрастаючого покоління патріотизму, почуття національної гідності. І не тільки тому, що відновлює історичну пам'ять, розповідає хто ми і чийх батьків діти. Думи та історичні пісні істинні мистецькі шедеври, якими Україна здивувала і зачарувала світ. Вони, силою художнього впливу на слухач, піднімають рівень сприйняття історичної реальності на більш високий щабель, адже торкаються не тільки розуму, а й зачіпають струни душі. Промовлене слово, що несе правдиву інформацію, впливає на свідомість людини, а співане – будить ще й емоції і тому має подвійну силу. Цим секретом володіли наші предки, тому і створили стільки прекрасних пісень, про це не слід забувати і тепер, виховуючи молоде покоління.

Фольклорні пісенні зразки, пройшовши через сито історії, відшліфовані художнім талантом багатьох поколінь, містять в собі довершені художні образи та мелодії, які за силою емоційного впливу важко переоцінити. Варто пригадати лишень лемківську рекрутську пісню «Гей, плине кача по Тисині» у виконанні львівського гурту «Піккардійська терція». Вона сколихнула всю Україну від заходу до сходу, стала згустком великого людського болю і гіркого жалю за загиблими героями, розбудила в нас пам'ять поколінь де, поруч з тугою за близькою людиною, виринає одвічне, генетично закладене прагнення справедливості і волі.

Ще одним зразком сконцентрованої емоційної енергії народу може слугувати пісня часів визвольної війни 1648-1654 рр. «Розлилися круті бережечки». Пересмислена Січовими стрільцями на початку минулого століття, вона, під назвою “Ой у лузі червона калина”, прийшла до нас в дев'яностих роках як подих волі, як могутній заклик до розбудови незалежної держави.

Органічне поєднання опоетизованого образу України як червоної калини, що символізувала в нашого народу внутрішню і зовнішню красу, чистоту і силу, з розлогою маршовою мелодією надає пісні організуючої поступальної сили, наповненої глибоким ліризмом та любов'ю до рідного краю. Майже чотири століття пісня кристалізувалася і береглася в народній пам'яті. Це духовне надбання багатьох поколінь, варте пильної уваги та широкого застосування у вихованні загальнолюдських та національних цінностей особистості.

Важко обійти увагою і прадавню колядку «Роди, Боже, жито», яка є справжньою пам'яткою старовини, адже прийшла до нас з дохристиянської доби, ввібравши в себе і глибинну, споконвічну віру українців в Творця, і любов до землі та розуміння краси природи і одвічне прагнення до достатку, миру, злагоди, як вищого земного блага.

Названі вище пісенні зразки на сьогодні живуть повноцінним життям, звучать зі сцени і в побуті, будять розум та хвилюють душу, і ти самими виконуєш свою стимулюючу, організуючу, виховну та естетичну місію

Вважаю за необхідне звернути увагу і на місце української народної пісні в

світовій культурі та яку роль в виховному процесі відіграє усвідомлення самими українцями внеску своєї нації у всенародну мистецьку скарбницю. Найбільш детально дослідження названої теми знаходимо у двотомній монографії українського письменника, фольклориста, культуролога, літературознавця, історика української літератури Григорія Нудьги під назвою «Українська дума і пісня у світі». На основі багатого, здебільшого маловідомого широкому загалу, фактажу автор предметно розповідає про поширення та культурний резонанс українських пісень серед інших народів світу, наводить багато прикладів глибокої зацікавленості українськими піснями і думами вчених, письменників, культурних та громадських діячів з різних країн і континентів, цитує їх щирі захоплені висловлювання на адресу української пісні, її переклади, переспіви на різні мови, використання у творах літератури і музики. «Для кожного народу пісня була і залишається великим і коштовним здобутком духовної діяльності багатьох поколінь. – відзначає автор у вступному слові. – Вона явище не тільки минулих, а і сучасних діянь. Якщо підкреслювати внесок українського народу в світову культуру – то пісня й дума найпомітніша дари, принесені нами у вселюдську духовне скарбницю.» (4, 6)

Ми маємо чим пишатися. Варто лишень згадати про всесвітню славу і популярність стародавньої української величальної пісні «Щедрик», яка з легкої руки нашого земляка Миколи Леонтовича разом з притаманними його обробці мелодичними особливостям розлетілася по світу, була сприйнята, як своя рідна на американському континенті, звучить у виконанні багатьох професійних виконавців. Не меншу гордість відчуваєш і за пісню Семена Климковського, що дуже швидко фольклоризувалася і нині відома нам як українська народна пісня «Їхав козак за Дунай». Вона зацікавила самого Людвіга Бетховена і була ним аранжована для голосу в супроводі фортепіано, скрипки і віолончелі. Всім відомий той факт, що українська колисанка «Ой ходить сон коло вікон», яку світ почув від українського хору під орудою О. Кошиця на початку минулого століття, лягла в основу колискової Клари із опери Дж. Гершвіна «Поргі і Бесс».

З досвіду власної концертної діяльності можу стверджувати, що українську



народну пісню в світі розуміють, люблять, сприймають, відчують потужний емоційний потенціал, закладений в музично-поетичному образі, хочуть слухати і аплодують стоячи. Ми маємо чим пишатися і світ нас сприймає і поважає такими, як ми постаємо перед ним в народній пісні, шляхетними, талановитими, достойними.

Усвідомлення особистістю внеску української нації у світову скарбницю виховує почуття національної гідності, самодостатності, патріотизму, бажання бути приналежним до народу, що має великий талант піснетворчості і, продовжуючи традицію та маючи генетичну обумовленість, розвивати його в собі і своїх нащадках.

Пісенний фольклор – відображення української ментальності, багатогранного і неповторного світу українців. У поєднанні з етнографічними та календарно-обрядовими традиціями, звичаями в ньому віддзеркалена система духовності і практично-дійового досвіду народу, в емоційно-образній формі змальовані еталони національних ідеалів, самобутність української психології. Український пісенний фольклор є важливим чинником формування духовно-моральних якостей особистості, адже містить в собі комплекс загальнолюдських, національних, громадських та сімейних цінностей, та виховує природно, не вступаючи в протиріччя з генетичною пам'яттю, де зафіксована програма ембріонального та індивідуального розвитку людини.

#### Література:

1. *Довженок М.Г., Луганська К.М.* Дитячі пісні та речитативи: збірник //Г.М.Довженок К.М.Луганська – К.: Наукова думка, 1991. - 448с.
2. *Іваницький А.І.* Українська народна музична творчість: посібник // А.І. Іваницький. – К.: Музична Україна, 1990. – 334с.
3. *Нудьга Г.А.* Українська пісня в світі: дослідження // Г. А. Нудьга. – К.: Музична Україна, 1989. – 534с.

4. *Бисикало С.К., Борщевський Ф.М.* Український фольклор: посібник // С.К.Бисикало, Ф.М.Борщевський. – К.: Вища школа, 1978. – 287с.